

Ayudh

International Peer-Reviewed Refereed Journal
Special Issue Volume-9 April-2022

Guest Editors

 Dr. Arunendrasinh Rathod	 Ayudh Publication Since 2013	 Dr. Bhavesh Kachhadiya
--	---	---

Editorial Committee

 Prof. Ashwin Punjani	 MANENDRASINHI ARTS COLLEGE - RAJKOT GUJARAT STATE वा विद्या या विमुक्तये ESTD. 1983	 Dr. Shirish Bhardwaj
 Dr. Jasmina Sharda	 Dr. Nehal Jani	 Dr. Faruk. Khan
 Dr. Harsida Jagodadiya	 Dr. Kalyani Raval	 Dr. Jignesh Kacha
 Dr. Malti Pandey	 Dr. Jagruti Vyas	 Prof. Hansa Gujariya

માનવ જીવનના વ્યહારિક ક્ષેત્રમાં નૈતિક સમસ્યાઓ

ડૉ. રાજેશ્વરી એમ. પટેલ

&

ફહમીદા એફ. શેખ

ગુજરાત આર્ટ્સ અંડ સાયન્સ કોલેજ, અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

માનવ જીવનના વ્યહારિક ક્ષેત્રને ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે. (૧) માનવ જગત(૨) પ્રાણી જગત(૩) વનસ્પતિ જગત અને(૪) ભૌતિક જગત તરીકે રાખી શકાય છે. આ તમામ પ્રકારના ક્ષેત્રો પ્રત્યે માણસે જે રીતે વર્તવું જોઈએ તે ખૂબ જ પ્રાચીન સમયથી લગભગ તમામ સંસ્કૃતિઓમાં શીખવવામાં આવ્યું છે. ભારતમાં આ પ્રકારનું શિક્ષણ ખૂબ પ્રાચીન સમયથી આપવામાં આવે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઘણા પ્રાણીઓ અને વૃક્ષોને દેવ તરીકે પૂજવામાં આવે છે. અને પૃથ્વીને માત્ર માતાનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. તમામ ક્ષેત્રો માટે માણસ નૈતિક વર્તન કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે આપણે જો 'અહિંસા પરમો ધર્મ:'ની નીતિ લઈ શકીએ છીએ. અને આ નીતિને માત્ર માનવીય ક્ષેત્ર માટે સાચી ગણી શકતા નથી. આ પ્રાણી જગત અને વનસ્પતિ જગત માટે અને ભૌતિક જગત માટે પણ સાચું છે. ઘણા ખરા પરંપરાગત નૈતિક બદલાતા વાતાવરણ સાથે સુસંગત ન રહી શકે. અથવા પરિસ્થિતિની વિશિષ્ટતાને કારણે તેઓ ઉપયોગી સાબિત ન થઈ શકે. ઉદાહરણ તરીકે. કલ્પના કરો કે કોઈ વ્યક્તિ અસાધ્ય રોગ સામે લડી રહ્યો છે. તે અકલ્પનીય પીડામાં છે. ડોક્ટરોએ જવાબ આપ્યો છે. પીડિતા મોતને ઘાટ ઉતારવાની રાહ જોઈ રહી છે. તેમનો પરિવાર પણ તેમનું મૃત્યુ જલ્દી શક્ય બને તે માટે આતુર છે. પણ 'અહિંસા પરમો ધર્મ:'ની નીતિ આડે આવી રહી છે. તેથી આ નીતિ માનવીના માર્ગમાં આવી રહી છે. નૈતિક મૂલ્યની દ્રષ્ટિએ માણસ સૌથી મૂલ્યવાન છે. અહીં પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે ઉપરોક્ત પીડિતની સારવાર શું હોવી જોઈએ, જે અનુકમ્પા મૃત્યુ માટે પ્રાર્થના કરી રહ્યો છે? શું તેને મારી નાખવો જોઈએ અથવા તેને મરી જવું જોઈએ? શું કરવું કે ન કરવું કે હિંસા કરવી? આ અનુકમ્પા મૃત્યુનો જવાબ આપણે સરળતાથી આપી શકતા નથી. આ માટે ગંભીર વિચારણા જરૂરી છે. આવા ઘણા વધુ નૈતિક પ્રશ્નો છે. અને આવા ગંભીર નૈતિક પ્રશ્નો માનવ ક્ષેત્ર સિવાય પ્રાણી ક્ષેત્ર, વનસ્પતિ ક્ષેત્ર અને ભૌતિક ક્ષેત્રમાં ઊભા થવા લાગ્યા છે. માનવ સંસ્કૃતિના વિકાસને કારણે, આ પ્રશ્નો વધુને વધુ ગંભીર બની રહ્યા છે માનવ જીવનના વ્યહારિક ક્ષેત્રમાં નૈતિક સમસ્યાઓ ઊભી થઈ રહી છે તે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં ઉકેલ મેળવવો ખુબજ ઉપયોગી બની રહ્યો છે.

શું માનવ જીવન નૈતિક મુદ્દા સોપાનના ટોચ પર છે?

આ પ્રશ્નનો જવાબ પ્રાચીન કાળથી ઉપલબ્ધ છે. ખ્રિસ્તી ધર્મ અનુસાર ઈશ્વરે માણસને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે બનાવ્યો છે. તેથી ઘણા દેવી ગુણોને મૂળભૂત સ્વરૂપે માણસમાં આત્મસાત કરવામાં આવ્યા છે. હિંદુ ધર્મની મનુસ્મૃતિ અનુસાર સર્જક બ્રહ્માએ પોતાના શરીરના એક ભાગમાંથી પુરુષ અને બીજા ભાગમાંથી સ્ત્રી બનાવી છે. વેદના પુરુષસૂક્ત મુજબ વિવિધ વર્ણના લોકો મૂળ તરીકે ઓળખાતા વિવિધ તત્વોમાંથી ઉદ્ભવ્યા છે જેને પુરુષ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આ પૌરાણિક વિચારોને મહત્વ આપીને અમે ફક્ત ઐતિહાસિક પ્રકારના વિચારોને જ મહત્વ આપવા માગીએ છીએ. આપણે માણસને તેની લાક્ષણિકતાઓના આધારે જ બધી વસ્તુઓમાંથી સૌથી મૂલ્યવાન માનવા માંગીએ છીએ. તે હકીકત છે કે માણસ જીવંત છે, સભાન છે, વિચારવા માટે સક્ષમ છે. અને તે પોતાની જાતને શક્ય તેટલી નિયંત્રિત કરી શકે છે. આ લક્ષણો ધરાવતા હોવાથી તે વ્યક્તિનું રૂપ ધારણ કરે છે. વ્યક્તિ હોવાથી તે નૈતિક કર્તા પણ બની શકે છે. આ લાક્ષણિકતાઓ અન્ય સજીવોમાં જોવા મળતી નથી. તેથી નૈતિકતાની દ્રષ્ટિએ માણસ સૌથી મૂલ્યવાન છે. અહીં બે વાંધા રજૂ કરી શકાય છે. એક તો એ કે માણસને ભગવાન કરતાં વધુ મૂલ્યવાન ગણી શકાય નહીં અને બીજું મનુષ્યને કયા આધારે વિચારશીલ જીવો ગણવામાં આવે છે. એટલે કે બૌદ્ધિક ક્ષમતા ધરાવનાર. પ્રથમ વાંધાના જવાબમાં હું માત્ર એટલું જ કહેવા માંગીશ કે ભગવાનનું અસ્તિત્વ આજ સુધી વિવાદાસ્પદ રહ્યું છે અને બીજા વાંધાના જવાબમાં હું વાંધાદારને માત્ર એટલું જ પૂછવા

માંગીશ કે શું તેનો વાંધો તેની પોતાની વિચારવાની ક્ષમતા પર આધારિત છે. બૌદ્ધિક ક્ષમતા છે કે નહીં. હકીકતમાં તમામ બૌદ્ધિક વિરોધી વાંધા આત્મઘાતી છે. તેમાંજ તેમના જવાબો સમાવે જો માનવ જાતિના જીવો ઉપરોક્ત કારણોસર ખૂબ મૂલ્યવાન છે. તો અન્ય પ્રજાતિના જીવોને અમુક રીતે અથવા બીજી રીતે મૂલ્યવાન ગણી શકાય કે નહીં. અને જો મૂલ્યવાન ગણી શકાય તો શું બધા સમાન મૂલ્યવાન છે? જાતિઓની આ માટે અંગ્રેજીમાં શબ્દ ‘સ્પીસીજ’ છે જેનો ઉપયોગ ચાર્લ્સ ડાર્વિને પણ પોતાનામાં કર્યો હતો. પ્રખ્યાત યુગનિર્માણ પુસ્તક ‘ઓરિજિન ઓફ સ્પીસીઝ’માં વિવિધ જાતો અભિપ્રાયના તફાવતને ‘પ્રજાતિવાદ’ અને અંગ્રેજીમાં તેને ‘સ્પીસીસિજમ’ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે આપણે માનીએ છીએ કે માણસ બધી વસ્તુઓમાંથી સૌથી મૂલ્યવાન છે. તેથી કદાચ આપણા પર આરોપ લાગી શકે કે આપણે ‘પ્રજાતિવાદ’ના દોષથી પીડાઈ રહ્યા છીએ. આ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે ‘પ્રજાતિવાદ’ તરીકે ઓળખાતા ‘કોટીપરક દોષ’ થી પીડાઈએ છીએ. પણ પછી પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે શું મનુષ્યને ગણવામાં આવે છે સૌથી મૂલ્યવાન માનવું ખરેખર ખોટું છે. અહીં ઉલ્લેખનીય છે કે પીટર ગાયક પણ માનવ જાતિને સૌથી મૂલ્યવાન માને છે અને તે આ વિચારને પ્રજાતિવાદ માને છે. જેમ કે, પોતાને દોષોથી દૂષિત ન સમજશો. અને તેઓ તમામ જીવોના મૂલ્યમાં તફાવત પણ સ્વીકારે છે. અને આમ તેઓ પણ મૂલ્યની સીડીનું પાલન કરવા માંગે છે. આ સ્તર પ્યાલ મુજબ વિશ્વની તમામ પ્રજાતિઓ સમાન મૂલ્યવાન નથી અને તેમના મૂલ્યોની માત્ર એક જ સાંકળ છે. પીટર સિંગર કહે છે-“વિવિધ સજીવોના મૂલ્યો વંશવાદ જેવી ખામીથી પીડાય તે માટે ચોક્કસપણે સોપાન ક્રમમાં ગોઠવવું ત્યાં નહિ.” તે આ સંદર્ભમાં દલીલ કરે છે: “જો તે સાચું છે કે ઉદરના અસ્તિત્વ અને માણસના અસ્તિત્વ વચ્ચે પસંદગી કરવી અર્થપૂર્ણ છે, તો-ગમે તે પસંદગી હોય-આપણે વિચાર કરી શકીએ કે એક પ્રકારનું સજીવ અર્થપૂર્ણ છે. જીવન એક અન્ય જીવંત જીવના જીવન કરતાં વધુ મૂલ્યવાન છે. અને જો એમ હોય તો તમામ જીવો સમાન મૂલ્યવાન છે તેવી માન્યતા ખૂબ જ નબળા આધાર પર ટકી રહે છે.

આ અભિપ્રાય મુજબ માનવ જાતિને સૌથી મૂલ્યવાન માનવી, પ્રાણીઓની જાતો, છોડની પ્રજાતિઓ અને નિર્જીવ વસ્તુઓને ક્રમશઃ ઓછા મૂલ્યની ગણી શકાય. અને આમ આ મૂલ્ય સાંકળમાં સૌથી નીચો મૂલ્ય નિર્જીવ પદાર્થને આભારી હોઈ શકે છે. પરંતુ મૂલ્ય સાંકળના તળિયે નિર્જીવ પદાર્થ મૂકવાનો અર્થ એ નથી કે તેની કોઈ કિંમત નથી. નાના માટીના ગણાનું પણ મૂલ્ય છે. પરંતુ જ્યારે પણ બે અલગ અલગ ગ્રેડના માલસામાન વચ્ચે સાપેક્ષ મૂલ્યનો પ્રશ્ન ઊભો થાય અથવા જો બે વચ્ચે પસંદગીયુક્ત આચરણની જરૂરિયાત હોય, તો તેમાંથી એકને પ્રાધાન્ય આપવાની અને સોપાનનો સહારો આ મૂલ્ય સોપાનનો ક્યારેય અર્થ એ નથી કે પ્રમાણમાં ઓછી મૂલ્યની વસ્તુ પ્રત્યે નૈતિક બનવાની જરૂર નથી. તમામ પ્રકારના પદાર્થો માટે નૈતિકતાનું પાલન કરવાની જરૂરિયાત છે. અને જેમ માનવ ક્ષેત્રમાં નૈતિક સિદ્ધાંતોના ઉપયોગને લગતી સમસ્યાઓ ઊભી થાય છે. તેવી જ રીતે અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ નૈતિક સિદ્ધાંતોના ઉપયોગને લગતી સમસ્યાઓ ઊભી થાય છે. મનુષ્યને ખોરાક પૂરો પાડવા માટે પ્રાણીઓની કતલ કરવી જોઈએ? ઉપભોક્તા વસ્તુઓના ઉત્પાદન માટે વૃક્ષો તોડવા જોઈએ? ફેક્ટરીઓમાંથી બહાર આવતા અનેક રાસાયણિક તત્વોથી વાતાવરણને પ્રદૂષિત થવા દેવું જોઈએ? આવી ઘણી પ્રાયોગિક સમસ્યાઓ છે. તેમના માટે નૈતિક ઉકેલ હોવો ખૂબ જ જરૂરી છે. પ્રાયોગિક નીતિશાસ્ત્રની મુખ્ય થીમ આવી સમસ્યાઓનું સમાધાન છે. આગામી પ્રકરણોમાં આને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે વિસ્તાર મુજબ કેટલીક મહત્વપૂર્ણ નૈતિક સમસ્યાઓની ચર્ચા કરીશું. આ પ્રકરણમાં હવે આપણે માનવ ક્ષેત્રની કેટલીક મહત્વપૂર્ણ સમસ્યાઓ પર વિચાર કરીશું.

૧. અનુક્રમ્યા મૃત્યુ

અનુક્રમ્યા મૃત્યુ નૈતિકતામાં અત્યંત ગંભીર સમસ્યાનું સ્વરૂપ લે છે. ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’નો આશરો લઈને આપણે તેને નગણ્ય માની શકતા નથી. તેના બદલે આજે તેના વિશે ખૂબ જ ગંભીર વિચારો લેવામાં આવી રહ્યા છે. પીટર સિંગરે તેના પુસ્તક પ્રેક્ટિકલ એથિક્સમાં આનો ઊંડો વિચાર કર્યો છે. તેણે તેના ત્રણ પ્રકારોનો વિચાર કર્યો છે. મેં તેમને આ નામ હિન્દીમાં આપ્યા છે- ડ્વચ્છા, અનિચ્છા અને ડ્વચ્છા-અનિચ્છા પરંતુ ડ્વચ્છનીય. ઈચ્છિત અનુક્રમ્યા-મૃત્યુ એ છે જેમાં મૃત્યુની માંગ કરનાર વ્યક્તિ સ્પષ્ટપણે તેની હત્યા કરવાની માંગ કરે છે. આ માંગને આત્મહત્યાના પ્રયાસ તરીકે ન જોઈ શકાય. જ્યાં આત્મહત્યા સંપૂર્ણપણે અનૈતિક છે, કડુણા-મૃત્યુ નૈતિક હોઈ શકે છે. પરંતુ જો તે ઘણી શરતોની પરિપૂર્ણતા પર આધારિત હોય તો જ તેને નૈતિક ગણી શકાય.

અહીં માત્ર એ જ નિર્દેશ કરવા માગીએ છીએ કે જો અનુક્રમ્યા મૃત્યુ માટે અરજદાર અસાધ્ય રોગથી પીડાતો નથી, તો તે નૈતિક રીતે આ મૃત્યુની શોધ કરી શકતો નથી. અને આવી સ્થિતિમાં જો કોઈ અરજદારને મૃત્યુદંડ આપે તો મૃતક અને મૃત્યુને નૈતિક

અને કાયદાકીય રીતે સજા થઈ શકે છે. અજાણતા પરંતુ ઈચ્છનીય અનુક્રમ્મા મૃત્યુ એ છે જે લાભાર્થીની કબૂલાતની ગેરહાજરીમાં પણ તેને અસાધ્ય રોગની અસહ્ય પીડાથી બચાવવા માટે કરવામાં આવે છે. આવા મૃત્યુના સંદર્ભમાં કુશળ તબીબો દર્દીના અભિપ્રાયને મહત્વ આપતા નથી. અભિપ્રાયને મહત્વ આપવામાં આવે છે. અહીં ડોક્ટરોની નૈતિકતા સંબંધિત છે. જો કોઈ વ્યક્તિ અસાધ્ય રોગથી પીડાય છે અને તેની ઈચ્છા અથવા અનિચ્છા વ્યક્ત કરવા માટે કોઈ કારણસર સક્ષમ નથી, પરંતુ તેના સંબંધમાં અનુક્રમ્મા મૃત્યુની અન્ય તમામ શરતો પૂરી થઈ રહી છે, તો આવી વ્યક્તિની અનુક્રમ્મા મૃત્યુ ‘અનિચ્છા વિના ઈચ્છા’ છે. પરંતુ ‘ઈચ્છનીય’ કેટેગરીમાં આવે છે.

અનુક્રમ્મા મૃત્યુનો વિરોધ શું છે? લોકો આને ખૂબ જ ગંભીરતાથી કેમ લે છે? તેના બે મુખ્ય કારણો છે- ૧. સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત નીતિશાસ્ત્ર ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ છે. અનુક્રમ્મા મૃત્યુ આ નીતિ સાથે મેળ ખાતું નથી. અને ૨. નૈતિક દ્રષ્ટિકોણથી માણસ સૌથી મૂલ્યવાન પ્રાણી છે. તેથી તેને મૃત્યુદંડ આપવો એ એક ગંભીર પાપ છે. અને પછી કાયદાની નજરમાં સામાન્ય રીતે વ્યક્તિને કોઈ પણ વ્યક્તિને મારવાનો અધિકાર નથી. જે પણ આવું કરે છે તેને સામાન્ય રીતે મૃત્યુની સજા આપવામાં આવે છે. તેથી દેશો ઘણીવાર અનુક્રમ્મા મૃત્યુની કામગીરીને ઓળખતા નથી. અહીં તાજેતરમાં નેધરલેન્ડ્ઃ તેને કાયદાકીય માન્યતા મળી છે પરંતુ આ માટે નીચેની શરતોની પરિપૂર્ણતા ફરજિયાત કરવામાં આવી છે

(અ) કુશળ અને સશક્ત ડોક્ટરો દ્વારા અસાધ્ય હોવાનું મૃતકનું મૃત્યુ પ્રમાણિત કરવું.

(બ) શક્ય હોય ત્યાં સુધી વૈજ્ઞાનિક આધાર પર રોગના દુખાવાની અસહિષ્ણુતાને સુનિશ્ચિત કરવા.

કરી રહ્યા છે.

(ક) અરજદાર દ્વારા તેની પોતાની મરજીથી તેના પોતાના મૃત્યુ માટે.

(ડ) કુશળ ડોક્ટર દ્વારા મૃત્યુની સજા.

પીટર સિંગરના જણાવ્યા મુજબ નેધરલેન્ડ્ઝમાં રોયલ ડચ મેડિકલ એસોસિએશન ઉપરોક્ત શરતો સંતોષે તો જ અનુક્રમ્મા મૃત્યુની ફાંસીની મંજૂરી આપે છે. ત્યાંની સામાન્ય જનતા પણ આવા મૃત્યુને ત્યારે જ ટેકો આપે છે જ્યારે તે થાય. શું આ અનુક્રમ્મા મૃત્યુને નૈતિક રીતે પણ માન્ય ગણી શકાય? જો કાનૂની માન્યતા નૈતિક માન્યતાનો આધાર બનાવી શકતી નથી. પરંતુ જો કોઈ પણ સંજોગોમાં ઉપર જણાવેલ શરતો સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે તો દર્દીને અસહ્ય પીડા સહન કરવા માટે છોડી દેવું તાર્કિક લાગતું નથી અને જેમ આપણે વારંવાર કહ્યું છે. તેમ કોઈ પણ વર્તનની નૈતિકતા આખરે સામેલ પરિસ્થિતિની આંતરિક તર્કસંગતતા પર આધારિત છે. તેથી ઉપરોક્ત શરતોની પરિપૂર્ણતાના આધારે આપણે ફક્ત અનુક્રમ્મા મૃત્યુના અમલને નૈતિક ગણી શકીએ છીએ. શક્ય છે કે ક્યારેક અસાધ્ય રોગથી પીડિત વ્યક્તિ પોતાની ઈચ્છા કે અનિચ્છા વ્યક્ત ન કરી શકે અથવા તે મરવાની ઈચ્છા ન પણ રાખી શકે. આવી સ્થિતિમાં નિષ્ણાત ડોક્ટરોની સલાહ પર સશક્ત લોકોએ અનુક્રમ્મા મૃત્યુની તરફેણમાં અથવા વિરુદ્ધ નિર્ણય લેવો જોઈએ. પરિસ્થિતિમાં અહિંસાનું ઉલ્લંઘન એકદમ ધર્મનિરપેક્ષ છે એમ માનવું એ સાચા સદાચાર અથવા નૈતિકતાની સમજણનો અભાવ છે.

૨. ગર્ભપાત

આપણે જાણીએ છીએ કે કસુવાવડ, ક્યારેક કુદરતી કારણોસર થાય છે. આવા ગર્ભપાતના સંબંધમાં કોઈ નૈતિક પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકતો નથી. પરંતુ જો ગર્ભપાતના સંબંધમાં માણસની કોઈ પ્રકારની બેદરકારી હોય તો નૈતિક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. ગર્ભપાત એટલે ભાવિ માનવીય વ્યક્તિત્વનો વિનાશ અને આપણે પહેલેથી જ જોયું છે કે માનવીનું મૂલ્ય ઘણું ઊંચું છે. તેથી જો કોઈ માણસ મનુષ્યના કોઈ પણ પ્રકારના વિનાશ માટે જવાબદાર છે. તો આવા માણસને નૈતિક નિંદા અને સજા માટે જવાબદાર હોવા જોઈએ. જે સ્ત્રી પોતાની જાતને ગર્ભ ધારણ કરે છે તેને ગર્ભપાત માટે પણ જવાબદાર કેરવી શકાય છે. તે દોષિત સાબિત થઈ શકે છે અને તેને સજા થઈ શકે છે. કહેવાનો અર્થ એ છે કે સગર્ભાવસ્થાનું યોગ્ય રક્ષણ એ નૈતિક જવાબદારી છે અને આ નૈતિક જવાબદારી માત્ર ગર્ભવતી સ્ત્રી દ્વારા જ નહીં, પણ તે સ્ત્રી સાથે આ રીતે સંકળાયેલા તમામ લોકો દ્વારા પણ છોડવી પડશે. પરંતુ પછી અહીં એ બાબત ઉલ્લેખનીય છે કે ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ ગર્ભપાતના સંબંધમાં પણ એકદમ અદ્રશ્ય ન હોઈ શકે. કેટલીકવાર પરિસ્થિતિ એવી બની શકે છે કે ગર્ભપાત માત્ર નૈતિક રીતે કાનૂની ગણી શકાય. કેટલાક કારણોસર સગર્ભા સ્ત્રીની તબિયત એટલી બગડી શકે છે કે ગર્ભપાત વગર તેને જીવતી રાખી શકાતી નથી. આવી સ્થિતિમાં નૈતિકતાની માંગ છે કે લોકોએ સ્ત્રીની ગર્ભાવસ્થાને ગર્ભપાત કરવી જોઈએ. જેમ અનુક્રમ્મા મૃત્યુ ક્યારેક નૈતિક હોય છે, તેવી જ રીતે ક્યારેક ગર્ભપાત પણ નૈતિક હોય છે.

પરંતુ ગર્ભપાત અંગે બે વિરોધાભાસી મંતવ્યો પ્રવર્તે છે. આપણે એકને ‘રૂઢીવાદી’ અને બીજાને ‘પ્રગતિશીલ’ કહી શકીએ. પહેલો મત ગર્ભપાતનો સંપૂર્ણ વિરોધ કરે છે. પરંતુ બીજો મત ખાસ સંજોગોમાં ગર્ભપાતને ટેકો આપે છે. જેઓ આધ્યાત્મિક ધર્મ કે ધર્મમાં માને છે. તેઓ ગર્ભને ભગવાનનું બાળક અથવા તેનો અંશ માને છે. તેથી તેમના મતે ગર્ભપાત એ ભગવાનનો તિરસ્કાર કરવાનું કૃત્ય છે. પરંતુ આ રૂઢીચુસ્ત સિદ્ધાંતની તાર્કિક નબળાઈ ત્યારે પ્રગટ થાય છે. જ્યારે સગર્ભા સ્ત્રી જે પોતે ભગવાનનું બાળક છે અથવા તેનો ભાગ છે તેનું જીવન ગર્ભાવસ્થાને કારણે દાવ પર છે. અને પછી જેમ આપણે જાણીએ છીએ. ઘણા દેશોમાં વસ્તી વિસ્ફોટ એટલી હદે વધી રહ્યો છે કે મોટા પાયે લોકો કાં તો છે. અહીં એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જો આ ન કરવામાં આવે તો લોકોની સંખ્યા એટલી વધી જશે કે સમગ્ર વિશ્વમાં ઉપલબ્ધ સામગ્રી સાથે તમામ લોકો યોગ્ય રીતે જીવી શકે છે. તે અશક્ય હશે. તેથી નૈતિકતાની માંગ એવી હોઈ શકે છે કે કંઈક કરવું જોઈએ જેથી વર્તમાનમાં રહેતા તમામ લોકો યોગ્ય રીતે જીવી શકે. અને આ શક્ય બનાવવા માટે તે જરૂરી બને છે કે વસ્તીમાં વધુ વધારો અટકાવવો જોઈએ. ગર્ભપાત દ્વારા આવી વૃદ્ધિ અટકાવી શકાય છે. તેથી ગર્ભપાતની જરૂરિયાત અને ઉપયોગિતાનો સરળતાથી અંદાજ લગાવી શકાય છે. અલબત્ત આ વસ્તી વૃદ્ધિને રોકવાનો એક રસ્તો એ છે કે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંનેએ બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લેવું જોઈએ અને ગર્ભાવસ્થાને બિલકુલ મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. આ સ્થિતિમાં ગર્ભપાતની જરૂર રહેશે નહીં. પરંતુ સામાન્ય રીતે બ્રહ્મચર્યનું વ્રત નૈતિક ન હોઈ શકે. આપણે પહેલેથી જ બ્રહ્મચર્યની નીતિની ચર્ચા કરીએ છીએ છે. કહેવાય છે કે બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લેવું એ પ્રકૃતિની આવશ્યકતાનો અંત છે જે નૈતિક રીતે માન્ય નથી.

જો સ્ત્રી અને પુરુષની જાતિને નૈતિકતાના આધારે માન્યતા આપવામાં આવે તો ગર્ભાવસ્થા સ્વાભાવિક છે. અને જો સગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવી વ્યાજબી મર્યાદા કરતાં વધી જાય તો ગર્ભપાત કરાવીને જ વસ્તી વૃદ્ધિ અટકાવી શકાય છે. પરંતુ અહીં ફરીથી નૈતિક કારણોસર ઘણા મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉભા થાય છે. આપણે જોયું છે કે નૈતિક મૂલ્યોની દ્રષ્ટિએ માણસ સૌથી મૂલ્યવાન છે. અને મનુષ્ય દ્વારા કલ્પના કરવી એટલે નવા મનુષ્યનું અસ્તિત્વમાં આવવું. શું ગર્ભપાત ભવિષ્યના માનવ અસ્તિત્વને મારી નાખતું નથી? કેટલાંક વિચારકો પ્રારંભિક તબક્કામાં ગર્ભપાતને કારણે માનવીની હલ્તિને સ્વીકારતા નથી. તેઓ એવી દલીલ કરે છે કે ગર્ભાશયની કુદરતી સમાપ્તિ પછી ડિલિવરી દ્વારા બાળકનો જન્મ ન થાય ત્યાં સુધી ગર્ભાશયમાં માનવનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાતું નથી. આવી સ્થિતિમાં ગર્ભાવસ્થાનું સ્ખલન કેવી રીતે અનૈતિક હોઈ શકે? હા, સગર્ભા સ્ત્રી માટે ગર્ભાવસ્થા સ્વીકારવી જરૂરી છે અને ગર્ભપાતનો યોગ્ય અમલ જરૂરી છે. પરંતુ, હવે બાળકના જન્મ પહેલા ગર્ભનું કોઈ નૈતિક મહત્વ નથી તેવી માન્યતાને તદ્દન અન્યાયી ગણાવી છે. તે જાણીતું છે કે નવ મહિનાના સમયગાળાના અંત પહેલા પણ ઘણા માનવ બાળકો સંપૂર્ણ કુદરતી જીવન જીવવા માટે સક્ષમ અને સક્ષમ જન્મે છે. તેથી માનવ ગર્ભને નૈતિક મહત્વ ન આપવું તે સંપૂર્ણપણે અતાર્કિક છે. અને પછી ગર્ભપાતને નૈતિક માન્યતા આપી શકાતી નથી. પરંતુ શું વિભાવના સમયે ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભનું ડિલિવરી પહેલા ગર્ભ જેટલું જ મહત્વ હોય છે? અલબત્ત વિભાવના પછી જ રચાયેલ ગર્ભ ગર્ભાશયની બહારના માનવીમાં વિકાસ કરી શકતો નથી. જો કે એક ગર્ભ જે માત્ર સાત મહિના માટે ગર્ભાશયમાં છે તે પોસ્ટપાર્ટમ વિકસાવી શકે છે.

આમ અહીં પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે સગર્ભાવસ્થાના કયા તબક્કે જેના પછી ગર્ભ નૈતિક દ્રષ્ટિકોણથી સૌથી મૂલ્યવાન બને છે. ભાવિ માનવીમાં રૂપાંતરિત થાય છે. પીટર સિંગર આ સંદર્ભમાં ચાર વિકલ્પોનો ઉલ્લેખ કરે છે. તે વિકલ્પો છે. (અ) બાળકના જન્મ પર. (બ) તેની પ્રાપ્તિ પછી ગર્ભની સ્થિતિ. ગર્ભ સ્વસ્થ મનુષ્યમાં વિકસી શકે છે. આ ક્ષમતાને ગાયક ‘ભાયેવિલિતિ ૧૪’ કહેવામાં આવે છે. (ક) ગર્ભનો તબક્કો જેમાં ગર્ભ ગતિશીલ બને છે. ગર્ભના આ પાસાંને તેની માતા અનુભવી શકે છે. કેથોલિક માને છે કે આ આંદોલન ત્યારે શક્ય છે. જ્યારે ભાવના ગર્ભમાં પ્રવેશે. ગાયક તેને ‘કિવકનિંગ ૧૫’ કહે છે. અલ્ટ્રાસાઉન્ડ પરીક્ષણના આધારે એવું માનવામાં આવે છે કે ગર્ભ વિભાવનાથી લગભગ છ અઠવાડિયા પછી જ ગતિશીલ બને છે. (ડ) ગર્ભ સંવેદનશીલતા લગભગ એક અઠવાડિયા પછી જ શક્ય છે. પછી ગર્ભમાં દુખાવો થવા લાગે છે. આનો અર્થ એ છે કે ગર્ભ પછી સભાન બને છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓ અનુસાર ગર્ભની ચેતના તેમાં આત્માના પ્રવેશને કારણે શક્ય છે. ઉપર આપણે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે કેથોલિક ખ્રિસ્તી ધર્મ અનુસાર આ પ્રવેશ ગર્ભને ખસેડે છે અને આ પ્રવેશ ગર્ભધારણના લગભગ છ અઠવાડિયા પછી જ થાય છે. પરંતુ હિન્દુ ધર્મ અનુસાર આવી પ્રવેશ વિભાવના સાથે એક સાથે થાય છે. ગર્ભમાં પ્રવેશનાર આત્મા માતાપિતાની રચના નથી. તે સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર અને શાશ્વત છે. તે માતાપિતા પાસેથી વારસામાં મળેલ નથી. વારસામાં માતાનું ઈંદું અને પિતાનું શુક મળે છે. આત્મા એ

જન્મેલા બાળકના પાછલા જીવનના આત્મા સમાન છે. આ સંદર્ભમાં સુરેન્દ્રનાથ દાસગુપ્તા લખે છે. “ગર્ભ માત્ર પિતાના શુક અને માતાના શોનિતના સંયોજનથી જ બનાવી શકાતો નથી.” આનો સરવાળો ત્યારે જ ગર્ભ ઉત્પન્ન કરી શકે છે જ્યારે આત્મા તેના સૂક્ષ્મ શરીર સાથે, જે હવા, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી અને માનસના મિશ્રણથી બનેલો હોય છે (ઈન્દ્રિયો જે દ્રષ્ટિ અને ચિંતનને સક્ષમ કરે છે). તેના કર્મ અનુસાર (શુક) -શોનિત યોગ. આ સંદર્ભમાં હું માત્ર એટલું જ કહેવા માંગીશ કે વિવિધ ધાર્મિક સંપ્રદાયો માત્ર આત્માના પ્રવેશને કારણે ગર્ભને નૈતિક મહત્વ આપતા રહ્યા છે. પરંતુ આ મહત્વ તેને માત્ર આ કારણે મળ્યું છે કે કદાચ તેની પાસે માનવી બનવાની ક્ષમતા છે જે ફક્ત તેના માતાપિતા પાસેથી મળેલા જીનોમને કારણે જ શક્ય છે. અને પછી ગર્ભના પહેલાના તમામ તબક્કાઓ મહત્વપૂર્ણ છે. કારણ કે કોઈ પણ તબક્કો તેના પહેલાના તબક્કાનું પરિણામ છે. શું અંડ અને શુકના જોડાણ વિના ગતિશીલતા કે સંવેદનશીલતા શક્ય છે? તેથી ગર્ભને કોઈ મહત્વ આપવા માટે ચોક્કસ સમય બિંદુની શોધ સંપૂર્ણપણે અર્થહીન છે. હા જો ગર્ભપાત જરૂરી બને તો ગર્ભાવસ્થાના પ્રારંભિક તબક્કામાં તે કરવું વધુ સારું છે. આ કારણ છે કે પછીના તબક્કામાં ગર્ભ સંવેદનશીલ બને છે અને અગવડતા અનુભવી શકે છે. પરંતુ કટોકટીમાં ગર્ભના પહેલાના તમામ તબક્કા સમાન રીતે નાશ પામે છે. અને પછી ઉપર જણાવેલ સમય બિંદુનું કોઈ મહત્વ હોઈ શકે નહીં.

અહીં એક પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે કે શું સગર્ભા સ્ત્રીઓને જ્યારે પણ ઈચ્છે ત્યારે તેમની ગર્ભાવસ્થાને સ્ખલન કરવાનો નૈતિક અધિકાર છે? આજની ઘણી આધુનિક મહિલાઓએ પોતાની શારીરિક તંદુરસ્તી અને સુંદરતા જાળવવા માટે અથવા બાળકના ઉછેર જેવા કામથી મુક્ત રહેવા માટે અથવા પોતાની આજીવિકા માટે પૈસા કમાવવા માટે સમય પસાર કરવા માટે ગર્ભપાત કરાવવો પડે છે. કબૂલ કરે છે. પરંતુ જેમ આપણે ઉપર ચર્ચા કરી છે. તે કલ્પના કરવી બાળકોને જન્મ આપવો અને તેમને યોગ્ય રીતે ઉછેરવું એ સ્ત્રીઓની નૈતિક ફરજ પણ છે. ઉપર જણાવેલા કોઈ પણ કારણોસર ગર્ભપાતને નૈતિક ગણી શકાય નહીં. સારા સ્વાસ્થ્યને જાળવવા. વસ્તી વૃદ્ધિને નિયંત્રિત કરવા માટે જરૂરી અન્ય કોઈ કારણોસર ગર્ભપાત કરાવવો નૈતિક ગણી શકાય. પરંતુ વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના નામે સ્ત્રી જ્યારે ઈચ્છે ત્યારે ગર્ભપાત કરાવવાનો નૈતિક રીતે અધિકાર ધરાવતી નથી. નૈતિક મજબૂરી વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા સાથે પણ સંકળાયેલી છે.

અહીં એક પ્રશ્ન પણ ઊભો થઈ શકે છે કે શું બળાત્કારને કારણે થતી ગર્ભાવસ્થાના સંબંધમાં આ જ સારવાર હોવી જોઈએ કેમ કે તેની સારવાર કોઈ પણ નૈતિક પદ્ધતિથી જન્મેલી ગર્ભાવસ્થાના સંબંધમાં થવી જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શું બળાત્કારથી પરિણમેલી ગર્ભાવસ્થાનો નાશ કરવો એ નૈતિક રીતે જરૂરી ફરજ નથી? ઘણા લોકો આવા ગર્ભના વિનાશને નૈતિક રીતે માત્ર એટલા માટે માને છે કે તેમના મતે આવી ગર્ભાવસ્થા ગુના અને પાપનું પરિણામ છે. તેથી જ્યારે આપણે મર્યાદિત પ્રક્રિયાથી પરિણમેલી ગર્ભાવસ્થાના વિનાશને માત્ર ખાસ સંજોગોમાં નૈતિક ગણી શકીએ છીએ. ત્યારે આપણે બળાત્કારને કારણે થતી ગર્ભાવસ્થાને તમામ સંજોગોમાં નાશપાત્ર ગણી શકીએ છીએ. જો કે આ માન્યતા નૈતિક કારણોસર વાજબી નથી. આ સંપૂર્ણપણે દંડ સંહિતાના હેતુ વિરુદ્ધ જાય છે. દંડ કાયદાના મૂળભૂત ઉદ્દેશોમાંનો એક એ છે કે ગુનેગારને સજા થવી જોઈએ. તેથી બળાત્કારના ગુનેગારને સજા થવી જોઈએ અને બળાત્કારના ગર્ભમાં જન્મેલા ગર્ભને નહીં. ગર્ભને ન તો બળાત્કાર કર્યો છે. ન તો તેણે બળાત્કારને બળાત્કાર કરવા માટે કોઈ પણ રીતે મદદ કરી છે. આ સંદર્ભમાં પીટર સિંગરે તેમના પુસ્તક પ્રેક્ટિકલ એથિક્સમાં એક ખૂબ જ રસપ્રદ વાર્તાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે જે વિષય પર સારો પ્રકાશ ફેંકે છે આ વાર્તાની કલ્પના ‘જુડિથ જાવિસ ટોમસન’ નામના લેખકે કરી છે. વાર્તા આ પ્રમાણે ચાલે છે-એક સ્ત્રીનું અપહરણ થાય છે. લેવાની પ્રક્રિયામાં તે બેહોશ થઈ જાય છે. ત્યારબાદ તેને હોસ્પિટલમાં પથારી પર સૂવા માટે બનાવવામાં આવે છે. એક દર્દી પહેલેથી જ તે પલંગની બાજુના પલંગ પર સારવાર લઈ રહ્યો છે. તે દર્દીને બહારના લોહીની જરૂર હોય છે. ઉપરોક્ત બાજુની સ્ત્રીની શારીરિક તપાસ દરમિયાન તે જાણીતું છે કે તે સ્ત્રીનું રક્ત જૂથ તે પુરુષ દર્દીને જરૂરી રક્ત જૂથ સમાન છે. તેથી તે સ્ત્રીની રક્ત પ્રણાલી નળી દ્વારા તે પુરુષ દર્દીની રક્ત વ્યવસ્થા સાથે જોડાયેલી હોય છે. બાદમાં જ્યારે મહિલા ભાનમાં આવે છે. ત્યારે તેણીને તેની સાથે બનેલી સમગ્ર ઘટના વિશે જાણ કરવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ નાની પ્રતિક્રિયા આપે છે. પરંતુ પાછળથી તે કેટલીક ધાકધમકી અને ધાકધમકીને કારણે શાંત થઈ જાય છે. અપહરણકારો દ્વારા તેણીને લગભગ નવ મહિના સુધી હોસ્પિટલમાં રહેવાની ફરજ પડી હતી. તે સમયગાળા માટે તેની તંદુરસ્ત ખાવાની આદતો અંગે ખૂબ સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. નવ મહિના પછી જ્યારે પુરુષ

દર્દી સાજો થાય છે. ત્યારે તેની અને અપહરણ કરાયેલી મહિલા દર્દીની વચ્ચે જોડાયેલી નળી કાપી નાખવામાં આવે છે. અને પછી મહિલા દર્દીને પણ હોસ્પિટલમાંથી રજા આપવામાં આવે છે.

હવે અહીં એક ખૂબ જ મહત્વનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ઉપર વર્ણવેલ રક્તદાનનું નૈતિક મૂલ્યાંકન તે અપહત સ્ત્રી પર કેવી રીતે કરી શકાય? શું તેનું રક્તદાન નૈતિક રીતે ન્યાયી છે? પરંતુ અહીં એ ઉલ્લેખનીય છે કે તે મહિલાએ સ્વેચ્છાએ રક્તદાન કર્યું નથી. તેનું અપહરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને બળજબરીથી તેને હોસ્પિટલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો અને તેની બેભાન અવસ્થામાં તેના દ્વારા રક્તદાન કરવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવી હતી. ચોક્કસપણે પરિપક્વ વ્યક્તિ દ્વારા તેની બેભાન અવસ્થામાં કંઈક કરવું નૈતિક રીતે ન્યાયી ઠરાવી શકાય નહીં. પણ પછી આ રીતે મજબૂર થવું એ એક વસ્તુ છે. અને મજબૂરી થયા પછી પણ કોઈને મદદરૂપ થવું તે બીજી વસ્તુ છે. બંને ઘટનાઓનું સમાન નૈતિક મૂલ્યાંકન શક્ય નથી. ઉપરોક્ત પ્રયોગ માટે સમાન પ્રકારનું નૈતિક મૂલ્યાંકન શક્ય નથી. અહીં એ ઉલ્લેખનીય છે કે અસહાય લોકોને અમુક સ્વરૂપે મદદ કરવી તે પોતે જ ખૂબ જ નૈતિક છે. એ પણ સાચું છે કે ગુનેગારોને સજા કરવી ખૂબ જ નૈતિક છે. આ વેપારનું નૈતિક મૂલ્યાંકન એકબીજા પર આધારિત નથી. અપહરણ કરનારાને યોગ્ય સજા મળવી જ જોઈએ. પરંતુ અપહરણકર્તા દ્વારા રક્તદાન કરીને જરૂરિયાતમંદ દર્દીને આપવામાં આવતી મદદ ચોક્કસપણે ખૂબ જ પ્રશંસનીય છે. મને લાગે છે કે જ્યારે તેને હોસ્પિટલમાંથી રજા આપવામાં આવી અને જોયું કે તેની બાજુમાં દર્દી સારી રીતે સાજો થઈ ગયો છે. તો તેણે માત્ર તેના રક્તદાન માટે જ પસ્તાવો કર્યો ન હોત પણ તેને પોતાની અંદર ખૂબ જ ગર્વ થયો હોત. કદાચ તેણે તે દર્દીની સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાની કામના પણ કરી હશે.

જે સ્ત્રી બળાત્કાર દ્વારા ગર્ભવતી થઈ છે તે નવ મહિના સુધી તેના લોહીથી તેના ગર્ભને ખવડાવે છે અને વહન કરે છે. આમ કરવાથી તે માતાના આવશ્યક ધર્મને પૂર્ણ કરે છે. કોઈ પણ રીતે આવું ન કરવું એ બળાત્કારીને માફ કરવા સમાન છે. બળાત્કારની પ્રક્રિયા માટે ગર્ભને કોઈ પણ રીતે જવાબદાર ગણી શકાય નહીં. બળાત્કારીને સજા થવી જ જોઈએ પરંતુ ગર્ભની પણ યોગ્ય રીતે સંભાળ રાખવી જોઈએ. ગર્ભપાત કરીને ગર્ભને મારી નાખવો તે કોઈ પણ રીતે ન્યાયી ઠેરવી શકાય નહીં. સગર્ભા સ્ત્રી દ્વારા ગર્ભનું પોષણ અને રિલિવરી અને રિલિવરી પછી સ્તનપાન અને ઉછેર માત્ર નૈતિક ફરજોની કામગીરીમાં સમાવી શકાય છે. કોઈ પણ માતાની કેટલીક માતૃત્વની ફરજો હોય છે. તેમને વિભાવનાની પ્રક્રિયા સાથે જોડીને ન્યાય ન કરવો જોઈએ.

આમ જોઈ શકાય છે કે જો ગર્ભપાત ક્યારેક નૈતિક હોય તો તે અનૈતિક પણ હોઈ શકે છે. બધા સમયનો કોઈ એક સામાન્ય નિયમ તેની તરફેણમાં કે તેની વિરુદ્ધમાં મૂકી શકાય નહીં. તેનો અમલ પરિસ્થિતિની વિશિષ્ટતાઓ પર સંપૂર્ણપણે આધાર રાખે છે. આ સંદર્ભમાં કોઈ ધાર્મિક સૂચના તમામ સંજોગો માટે અર્થપૂર્ણ ન હોઈ શકે. ગર્ભવતી સ્ત્રીનું સ્વાસ્થ્ય, અજાત બાળકનું સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક જરૂરિયાતો, વગેરે, ગર્ભપાતના સંબંધમાં ધ્યાનમાં લેવાના પરિબળો છે. અને જો ગર્ભપાત જરૂરી બને તો તે માત્ર એક કુશળ ડોક્ટર દ્વારા કરવામાં આવે તે નૈતિક હોઈ શકે છે.

૩. ભૂણપરીક્ષણ અને ભૂણ પર આધારિત વૈજ્ઞાનિક સંશોધન.

આજકાલ, ગર્ભનું લિંગ પરીક્ષણ અને તેના પર અનેક પ્રકારના વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કરવામાં આવે છે. તેઓ વિવિધ પ્રકારના હેતુઓ ધરાવે છે. એક ઉદ્દેશ ગર્ભના જાતિને ઓળખવાનો છે. ઘણા સમાજોમાં, અનેક પ્રકારની અંધશ્રદ્ધા અને કુપ્રથાઓને કારણે, પુત્રીનો જન્મ એક શ્રાપ છે. તેથી, જો પરીક્ષણ દ્વારા જાણવા મળ્યું કે ગર્ભનું લિંગ સ્ત્રી છે, તો ગર્ભ ગર્ભાશયમાં જ નાશ પામે છે અને સ્ખલન થાય છે. ઘણા સમાજમાં દહેજની અમર્યાદિત માંગને કારણે દીકરીના લગ્ન વધુને વધુ મુશ્કેલ બની રહ્યા છે. પછી દીકરીનો જન્મ અશુભ માનવામાં આવે છે કારણ કે દીકરીને દીકરા કરતાં નાનો દરજ્જો આપવામાં આવે છે. પરંતુ પછી ગર્ભ પરીક્ષણનો ઉદ્દેશ એ પણ હોઈ શકે કે જો ગર્ભ કોઈ પણ પ્રકારની અપંગતા ધરાવે છે અથવા કોઈ પણ પ્રકારની અસાધ્ય રોગથી પીડાય છે અથવા કોઈ અસાધ્ય રોગથી પીડાય તેવી સંભાવના ધરાવે છે, તો તે ગર્ભમાં જ નાશ પામશે. તે કરવામાં આવે પછી, તેના વિવિધ અંગોના કૃત્રિમ સર્જન માટે ગર્ભ પર વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો પણ કરી શકાય છે. એવું કહેવાય છે કે જ્યારે ગર્ભ પૂરતો વિકસિત થાય છે, ત્યારે તેના કેટલાક ભાગો વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા દ્વારા બે કે તેથી વધુ બનાવી શકાય છે અને આ રીતે બનેલા અંગોનો ઉપયોગ જરૂરિયાત મંદોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે કરી શકાય છે. એવું કહેવાય છે કે ગર્ભના 'ડીલેટેડ' પેશીઓ સામાન્ય માનવીના વિકૃત પેશીઓ કરતાં પાર્કિન્સન રોગ અને ડાયાબિટીસ રોગની સારવારમાં વધુ ઉપયોગી સાબિત થાય છે. કેટલીક વખત ગર્ભને ગર્ભાશયમાંથી બહાર લાવીને કૃત્રિમ ટેસ્ટ ટ્યુબમાં

સ્થાપિત કરવામાં આવે છે, તેના પર વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો કરવામાં આવે છે અને પછી તે યોગ્ય સમયે ગર્ભશયમાં સ્થાપિત થાય છે. આવા પ્રયોગો ચોક્કસપણે વૈજ્ઞાનિક ચમત્કારો ગણી શકાય.

ગર્ભ પર વૈજ્ઞાનિક પરીક્ષણ સારા હેતુ માટે તે અથવા ખરાબ હેતુ માટે કરી શકાય છે. જો ગર્ભનું સેક્સ-ટેસ્ટિંગ આ હેતુથી કરવામાં આવે કે તે સ્ત્રી હશે તો તેનો નાશ થશે, તો આ હેતુ એકદમ અનૈતિક છે. પરંતુ જો હેતુ એ હોય કે ગર્ભમાં અસાધ્ય રોગથી પીડિત હોવાનું યોગ્ય પરિવર્તન લાવવાનું હોય અથવા તે એવી બીમારીથી સંક્રમિત થઈ શકે તેવી શક્યતા હોય, તો પરીક્ષણને ચોક્કસપણે નૈતિક ગણી શકાય.

પરંતુ જો ઉદ્દેશ નૈતિક હોય, તો પણ પરીક્ષણના અમલીકરણ માટે નીચેની શરતોનું પાલન કરવું નૈતિક રીતે જરૂરી છે:

૧) સ્ત્રી અને પુરુષની પરવાનગી જેની પાસેથી ગર્ભ પરસ્પર સ્વૈચ્છિક જાતીય સંભોગ દ્વારા રચાય છે.

૨) ગર્ભ ધારણ કરતી સગર્ભા સ્ત્રીના જીવન અને આરોગ્ય પર કોઈ પ્રતિકૂળ અસર ન પડવી.

૩) આવા પરીક્ષણ દ્વારા માનવ સમુદાયને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે લાભ થાય.

૪) આવા તમામ પરીક્ષણો માત્ર અત્યંત કુશળ ડોક્ટરો દ્વારા કરવામાં આવશે.

૫) જો શક્ય હોય તો, આવા પરીક્ષણો ગર્ભના પ્રારંભિક તબક્કામાં કરવા જોઈએ. આ એટલા માટે છે કારણ કે પછીના તબક્કામાં ગર્ભ તેની સંવેદનશીલતાને કારણે પીડા અનુભવી શકે છે અને કોઈને પણ બિનજરૂરી પીડા પહોંચાડવાનું નૈતિક હોઈ શકે નહીં.

૪. શરણાર્થીઓ માટેની સારવાર.

આજકાલ ઘણા દેશો શરણાર્થી સમસ્યાનો સામનો કરતા જોવા મળે છે. બધા દિવસોથી થઈ રહ્યું છે તેમ, રોગચાળો ફાટી નીકળવાના ભય અથવા કોઈ ભયાનક પરિસ્થિતિને કારણે, જ્યારે દુષ્કાળ હોય ત્યારે, એક રાષ્ટ્રના લોકો પડોશી રાષ્ટ્ર અથવા અન્ય કોઈ રાષ્ટ્રમાં સ્થળાંતર કરે છે. કાયદાની નજરમાં, એક રાષ્ટ્ર માત્ર પોતાના નાગરિકોની યોગ્ય કાળજી લેવા માટે બંધાયેલો છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે જો બહારથી આવેલા શરણાર્થીઓ કોઈ રાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, તો તેમની સંભાળ માટે કોણ જવાબદાર રહેશે? છેવટે, તેઓ પણ માનવ છે.

અહીં તે ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે કે જો ઘુસણખોરોનો ખરાબ ઈરાદો હોય તો તેમને બહાર કાઢવા જોઈએ અને જો જરૂર પડે તો તેમની સાથે યુદ્ધ પણ કરવું જોઈએ. પરંતુ સામાન્ય રીતે જે લોકો બહારથી આવ્યા હોય તેઓ માત્ર આશ્રય મેળવવા માંગે છે. તેથી જ તેમને શરણાર્થી કહેવામાં આવે છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે આવા શરણાર્થીઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ. અમે તેને વારંવાર પુનરાવર્તન કરતા આવ્યા છીએ કે વિશ્વના તમામ લોકો મનુષ્ય તરીકે સમાન છે. આ માનવીય સમાનતાના સંદર્ભમાં, જ્યારે શરણાર્થી રાષ્ટ્ર શરણાર્થીઓને આર્થિક, રહેણાંક અથવા અન્ય પ્રકારની સહાય પૂરી પાડી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી ત્યારે શરણાર્થીઓની સારવાર સમસ્યાનું સ્વરૂપ લે છે. નિશ્ચિતપણે આ શરણાર્થી સમસ્યાનો નૈતિક ઉકેલ એકદમ જરૂરી છે. જોકે આ સમસ્યા પ્રાચીન સમયથી માનવ સમાજમાં છે, પરંતુ આધુનિક સમયમાં, ખાસ કરીને બીજા વિશ્વયુદ્ધના સમયથી, આ સમસ્યા ખૂબ જ તીવ્ર બની છે. કહેવાય છે કે અત્યારે વિશ્વભરમાં શરણાર્થીઓની સંખ્યા અનેક કરોડમાં છે. 1948 માં યુનાઈટેડ નેશન્સના માનવાધિકારના ધોષણપત્રની કલમ 14 એ પણ જણાવે છે કે ‘દરેક વ્યક્તિને સતાવણીથી બચવા માટે અન્ય દેશોમાં આશરો લેવાનો અધિકાર છે.’ તે સાચું છે કે રાષ્ટ્રીયતા વિરુદ્ધ આંતરરાષ્ટ્રીયવાદનો વિવાદ હજુ સુધી સંપૂર્ણપણે ઉકેલાયો નથી. કદાચ હિતો વિદેશી રાષ્ટ્રને તેના પોતાના રાષ્ટ્ર કરતાં નૈતિક અગ્રતા આપી શકતી નથી. આ પ્રકારની દલીલ વધુ તર્કસંગત લાગે છે જ્યારે શરણાર્થી રાષ્ટ્ર આશ્રય લેનારા બહારના લોકોની કાળજી લેવા માટે આર્થિક રીતે સદ્ધર નથી. ચોક્કસપણે કાનૂની વ્યવસ્થા રાજ્યનું આવું ન હોઈ શકે. તેણે તેના નાગરિકોને અવગણવા જોઈએ અને વિદેશથી આવેલા શરણાર્થીઓની સંભાળને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. અત્યાર સુધી, રાષ્ટ્રીયતા ઉપર છે.

પરંતુ નૈતિકતા કાયદાનું પાલન કરી શકતી નથી. કાયદો પોતે નૈતિકતાને અનુસરવો જોઈએ. એક સંસ્કૃત કહેવત મુજબ ‘ આયામ નિજં પારો વેટિગનમ લચ્છુતસ્મ ઉદારચરિતં વસુધૈવ્ કુટુમ્બકમ્ ’, એટલે કે, ‘તે પોતાનું છે કે વિદેશી છે’ - આવી ગણતરી નાની બુદ્ધિવાળા લોકો કરે છે. ઉદાર પાત્ર ધરાવતા લોકો માટે આખી પૃથ્વી જ કુટુંબ છે. પછી લગભગ તમામ સંસ્કૃતિઓમાં અને ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અતિથી સત્કારને ઘણું મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. અમે ઉપર કહ્યું છે કે ગુરુ શિષ્યના અંત પછી ‘અતિથિદેવો ભવ’ ઉપદેશ આપીને શિષ્યને વિદાય આપશે. અને પછી નૈતિકતાનો મૂળ મંત્ર એ છે કે જીવનની પરાકાષ્ઠાની પ્રાપ્તિ સ્વાર્થ

છોડીને અને માત્ર સારા માધ્યમથી શક્ય બને ત્યારે વિશ્વ આજે 'વૈશ્વિક ગામ' બની ગયું છે. પરિવહન, ક્રિયાપ્રતિક્રિયા, વગેરે, અને વૈજ્ઞાનિક અને તકનીકી વિકાસને કારણે, તે હવે એટલું સરળ બની ગયું છે અને એટલું સરળ બની રહ્યું છે કે એવું લાગે છે કે જૂની પડોશી નૈતિકતા સમગ્ર વિશ્વ માટે સંબંધિત બનશે. આવી સ્થિતિમાં જો દેશભક્તિ તેની જૂની ગરિમા અને મૂલ્ય ગુમાવી રહી હોય તો નવાઈ નહીં. આપણે ભારતીયો હવે 'જય ભારત' સાથે 'જય જગત' ના નારા લગાવી રહ્યા છે. ચોક્કસપણે કાયદાની રાષ્ટ્રવાદી નીતિ નૈતિકતાની સાર્વત્રિક નીતિ પર તાર્કિક રીતે પ્રભુત્વ ધરાવી શકતી નથી. શરણાર્થીઓને માનવ સમાનતાના સિદ્ધાંતના આધારે અધિકાર મળે છે કે તેમને આશ્રય તરીકે બનાવેલા દેશ દ્વારા યોગ્ય રક્ષણ આપવું જોઈએ.

આવી રીતે, વિશ્વના કુદરતી સંસાધનો, જે કુદરતી રીતે અસ્તિત્વમાં છે, તે વિશ્વભરના તમામ મનુષ્યોની મિલકત છે તેવું માનવું યોગ્ય લાગે છે. કૃત્રિમ રીતે સ્થાપિત રાજ્યના લોકો દ્વારા તે મિલકતનો ઈજારો થઈ શકતો નથી. બળ દ્વારા કબજો લેવો નૈતિક રીતે માન્ય નથી. નૈતિક દ્રષ્ટિકોણથી, તમામ સંસાધનોની ન્યાયી ફાળવણી જ સાચી હોઈ શકે છે. સંભવત છે કે આ વિચારથી પ્રભાવિત, આજે ઘણા લોકોએ રાષ્ટ્રીયતાને બદલે આંતરરાષ્ટ્રીયવાદને પસંદ કરવાનું શરૂ કર્યું છે. યુનાઈટેડ નેશન્સ 1950 માં યુનાઈટેડ નેશન્સ હાઈ કમિશન ફોર રેફ્યુજીસ નામની સંસ્થા પણ સ્થાપી છે. આ કમિશનનું મુખ્ય કાર્ય એ જોવાનું છે કે કોઈ પણ શરણાર્થીને ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા, વગેરેના આધારે કોઈ પણ દેશમાં આશ્રય ન આપવામાં આવે. અત્રે ઉલ્લેખનીય છે કે સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ઉપરોક્ત ઘોષણાપત્રમાં સતાવણીથી બચવા માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આશ્રયની જરૂરિયાત અન્ય કારણોસર પણ હોઈ શકે છે, જેમ કે દુષ્કાળ ટાળવા, રોગચાળો ટાળવા, પૂર ટાળવા વગેરે. આ કારણોને અવગણી શકાય નહીં.

૫. અંતર્ગત નાણાકીય સહાય

જેમ શરણાર્થીઓને આશ્રય આપવાની નૈતિક જરૂરિયાત છે, તેવી જ રીતે ગરીબોને આર્થિક સહાય પૂરી પાડવાની પણ નૈતિક જરૂરિયાત છે. આવી જરૂરિયાત નજીકના નજીકના કેટલાક લોકો સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે સમગ્ર વિશ્વના લોકો માટે પણ સંબંધિત છે. અહીં ઉલ્લેખનીય છે કે આર્થિક ગરીબી અથવા ગરીબી વ્યક્તિગત અને રાષ્ટ્રીય ગરીબી બંને હોઈ શકે છે. જો ત્યાં રાષ્ટ્રીય ગરીબી હોય, તો તે સંબંધિત અથવા સંપૂર્ણ હોઈ શકે છે. પ્રમાણમાં ગરીબ રાષ્ટ્ર તે છે જે ખૂબ જ શ્રીમંત રાષ્ટ્ર કરતા ઓછો ધનવાન હોય છે. તેમ છતાં ઓછું ધનવાન રાષ્ટ્ર વધુ ધનિક રાષ્ટ્રની તરફેણ કરી શકશે નહીં. પરંતુ સંપૂર્ણ ગરીબ રાષ્ટ્ર તે છે જે પ્રમાણમાં ગરીબ રહે છે. તે સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રને સ્પર્શ કર્યા વિના ટકી શકતો નથી. આજે વિશ્વના લગભગ તમામ દેશો સંયુક્ત રાજ્યો અમેરિકા કરતા ઓછા શ્રીમંત છે, પરંતુ આવા તમામ રાષ્ટ્રો આર્થિક સહાય માટે તૈયાર છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ બંધાયેલ નથી. એ નોંધવું અગત્યનું છે કે માત્ર આવા ગરીબ રાષ્ટ્રોને કાર્યરત રીતે ગરીબ રાષ્ટ્રો તરીકે ગણી શકાય જે પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રની આર્થિક માંગ વગર ટકી શકતા નથી. વિશ્વ બેંકના પ્રમુખ રહેલા રોબર્ટ પેકનમાએ 'સંપૂર્ણ ગરીબી' ની કલ્પના કરી હતી. આ ગરીબી એવી નાણાકીય ઉદ્દેશ્ય આવકની ગેરહાજરી છે, જેમાંથી કોઈ વ્યક્તિ અથવા રાષ્ટ્ર પોતાના ખોરાક, કપડાં અને આવાસ જેવી તેની જીવન બચાવની જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકતો નથી. તે કહે છે- 'સંપૂર્ણ ગરીબી એટલે અસ્તિત્વની ધાર પર રહેવું. ચોક્કસ ગરીબ લોકો અત્યંત વંચિત મનુષ્ય છે જે જીવવા માટે સંઘર્ષ કરે છે ' વર્લ્ડ વોય ઈન્સ્ટિટ્યુટના 24 માં આ મુજબ, વિશ્વની 23% વસ્તી સંપૂર્ણ ગરીબીનો શિકાર છે. આનો અર્થ એ છે કે વિશ્વના માત્ર 77% લોકો તેમની જીવન બચાવની મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકે છે. તે સાચું છે કે તેમની વચ્ચે એવા લોકો પણ છે જેઓ એટલા સમૃદ્ધ છે કે તેઓ તેમની તમામ જરૂરિયાતો પૂરી કરીને પૈસા બચાવવા સક્ષમ છે. મેકનમારાએ આવા પૈસા બચાવનારાઓને સંપૂર્ણ ધનિક લોકો માન્યા છે. તેમના મતે, પશ્ચિમ યુરોપીયન દેશો, ઉત્તર અમેરિકાના દેશો, જાપાન, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલેન્ડ અને મધ્ય પૂર્વના ઘણા તેલ ઉત્પાદક દેશોના લોકો સંપૂર્ણ દ્રષ્ટિએ સમૃદ્ધ છે. શું આ સંપૂર્ણ સમૃદ્ધ દેશો અથવા નાગરિકોની નૈતિક ફરજ નથી કે તેઓ ગરીબ દેશો અથવા નાગરિકોને સંપૂર્ણ શરતોમાં આર્થિક સહાય પૂરી પાડે. લગભગ તમામ સંસ્કૃતિઓમાં, દાન આપવાનું ઘણું મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં, દધીયી અને રાજા કર્ણ તેમના દાનને કારણે ખૂબ જ ગૌરવશાળી બન્યા છે. પરંતુ અહીં એ પણ ઉલ્લેખનીય છે કે એક તરફ દાન આપ્યા પછી પણ દાન આપવું જોઈએ, બીજી બાજુ દુર્જનોને દાન ન આપવું જોઈએ. ગીતા કહે છે- "દાતવ્યમિતિ યદાન દિત્તેદનુષ્કારીણે દેશ કાલ ચ તહઃ સાત્વિક સ્મૃતઃ"(17/20), એટલે કે, 'દાન જે ભિક્ષા જાણ્યા પછી બદલો ન લે તેને આપવામાં આવે છે અને યોગ્ય સમયે યોગ્ય વિસ્તારમાં અને યોગ્ય વાસણને કહેવાય છે. સાત્વિક દાન. આ મુજબ, જો કોઈ ગરીબ દેશને કોઈ નાણાકીય દાન આપવામાં આવે છે, તો ચોક્કસપણે આવા દાનને નૈતિક ફરજની પરિપૂર્ણતા તરીકે ગણી શકાય.

માત્ર સ્વ-બચાવ ઉચિત છે. માણસનું પોતાનું રક્ષણ, તેનો પોતાનો વિકાસ અને પોતે અપગ્રેડ કરવું એ નૈતિક આદર્શ છે. તેથી જો આપણે ફક્ત આપણી જાતને સુરક્ષિત કરીએ અને આપણી જાતને માત્ર આપણી સંપત્તિથી વિકસિત કરીએ, તો તેમાં અનૈતિક શું છે? પછી આપણે વિદેશીઓને મદદ કરીએ છીએ અને આપણા પોતાના દેશવાસીઓની અવગણના કરીએ છીએ, તે તર્કસંગત ન હોઈ શકે, અને તર્કસંગત નથી તે હોઈ શકે નહીં. આ સ્વ-બચાવની દલીલનો તર્ક ત્યાં સુધી જ ચાલે છે જ્યાં સુધી તે માને છે કે અનુમાનિત દાતા દેશ તેના ન્યાયી ખર્ચને પહોંચી વળ્યા પછી કંઈ બાકી નથી. પરંતુ આપણે ઉપર જોયું છે કે વિશ્વમાં એવા ઘણા રાષ્ટ્રો છે જે સ્વરૂપે સમૃદ્ધ છે. આવા દેશો એવી દલીલ કરી શકતા નથી કે 'આત્મરક્ષણ એ જ અધિકાર છે'. ગરીબ રાષ્ટ્રોને તેમની પાસે રહેલા વધારાના નાણાંથી બચાવવું એ સંપૂર્ણ નૈતિક ફરજ છે. જે રાષ્ટ્ર પાસે વધારાના પૈસા નથી તેની પાસેથી આત્મ-બલિદાનની અપેક્ષા રાખવી કદાચ વ્યાજબી નથી. અને ફરીથી, આત્મ-બલિદાન ફક્ત વ્યક્તિગત સ્તરે યોગ્ય હોઈ શકે છે, રાષ્ટ્રીય અથવા સામૂહિક સ્તરે નહીં. આમ તે જોઈ શકાય છે કે આ સ્વ-બચાવ દલીલ તમામ પરિસ્થિતિઓ માટે અસરકારક ન હોઈ શકે. તે ખાસ વિશેષ સંજોગોમાં જ અસરકારક બની શકે છે.

મિલકત પર આત્મ-અધિકાર છે. દેખીતી રીતે કોઈ વ્યક્તિની મિલકત તે વ્યક્તિની મિલકત ત્યારે જ છે જ્યારે તેની પાસે તે મિલકતનો અધિકાર હોય અને તે તેની ઈચ્છા મુજબ તેનો ઉપયોગ કરી શકે. આવી સ્થિતિમાં, જો તે વ્યક્તિ તે મિલકત ફક્ત પોતાના માટે જ ભોગવે અને તે અન્ય કોઈ વ્યક્તિને દાનમાં ન આપે, તો તેના પર કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો કેવી રીતે ભો થઈ શકે? તેવી જ રીતે, જો કોઈ રાષ્ટ્ર તેની સંપત્તિ વિદેશી રાષ્ટ્રને દાનમાં ન આપે તો તેમાં શું નુકસાન છે? પરંતુ અહીં એક સરળ જવાબ આપી શકાય છે કે મિલકત ધારકને તેની મિલકત પર સંપૂર્ણ અધિકાર છે, તેથી તે ફક્ત તેની મિલકત દાનમાં આપી શકે છે. નહિંતર, તેના દ્વારા કોઈપણ દાન આપવાનો મુદ્દો ભો થઈ શકતો નથી. વિદેશી નાણાંનું દાન કરવું એ સ્વ-વિરોધાભાસી ખ્યાલ છે. પરંતુ અહીં તે કાનૂની જવાબદારીની બાબત નથી. જો કોઈ મિલકત ધારક પોતાની સંપત્તિનું દાન ન કરે તો તે કાયદાની નજરમાં સંપૂર્ણપણે દોષિત નથી. ન્યાયતંત્ર તેને આ માટે સજા આપી શકે નહીં. પરંતુ આ હોવા છતાં, વધારાની સંપત્તિના માલિકોની નૈતિક જવાબદારી છે કે તેઓ તેમની વધારાની સંપત્તિ ગરીબ લોકો અથવા ગરીબ દેશોમાં વહેંચે. અમે પહેલેથી જ વિચાર્યું છે કે કાનૂની જવાબદારી નૈતિક જવાબદારીથી અલગ છે. જ્યાં તમે કાયદેસર રીતે બંધાયેલા નથી, ત્યાં તમે નૈતિક રીતે બંધાયેલા હોઈ શકો છો. અમે વિગતવાર ચર્ચા પણ કરી છે કે સમગ્ર માનવી વિશ્વમાં ઉપલબ્ધ તમામ સંસાધનો પર ઉપભોક્તા માલિકી ધરાવે છે, કારણ કે ઉપભોક્તા અને ઉપભોજ્ય સંસાધનો એ બધા કુદરતની ભેટ છે. રાષ્ટ્રીય સીમાઓ આખરે કૃત્રિમ છે. તેથી, તેઓ લોકોની સુરક્ષાના સંબંધમાં અડચણરૂપ બની શકતા નથી.

નૈતિક જવાબદારીમાં વધુ કે ઓછો મહત્વનો તફાવત હોઈ શકે છે. તે નૈતિક જવાબદારીઓમાંથી, એક અન્ય કરતાં વધુ જરૂરી હોઈ શકે છે. તે પરિસ્થિતિમાં જે પણ જવાબદારી વધુ તાકીદની છે, માત્ર તે જ નિભાવવી જોઈએ. સીજર આ સંદર્ભે એક સુંદર ઉદાહરણ આપે છે. તે ઉદાહરણ મુજબ, આપણે આપણી રીતે કલ્પના કરી શકીએ છીએ કે રામ એક શિક્ષક છે. તે પોતાની શાળામાં ભણાવવા જઈ રહ્યો છે. રસ્તામાં તે એક છોકરાને નજીકના તળાવમાં ડૂબતો જુએ છે. પરંતુ રામ પહેલેથી જ તેમના નિયુક્ત શિક્ષણ સૌંપણીના પ્રદર્શન માટે શાળાએ જઈ રહ્યા છે. અને તેની પાસે પૂરતો સમય નથી કે તે ડૂબતા છોકરાને શાળાએ જતા પહેલા ડૂબતા બચાવવા કેટલાક ઉપાયો કરી શકે. હવે અહીં પ્રશ્ન એ ભો થાય છે કે આ સ્થિતિમાં રામે શું કરવું જોઈએ? તે સાચું છે કે જો રામ શાળામાં ન જાય તો વિદ્યાર્થીઓને થોડું નુકસાન ભોગવવું પડે છે. પરંતુ જો તે શાળાએ જાય તો તે ખૂબ જ શક્ય છે કે માનવ જીવન ખોવાઈ જશે. ગાયક આવી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં 'તુલનાત્મક નૈતિક મહત્વ' ની વાત કરે છે. હાલના ઉદાહરણમાં, તેમના મતે, ડૂબતા બાળકનું જીવન બચાવવાને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ, કારણ કે તે નૈતિક દ્રષ્ટિકોણથી વધુ મહત્વનું છે. જુઓ. આ ઉદાહરણથી તે વધુ સ્પષ્ટ છે. તે તારણ આપે છે કે નૈતિક જવાબદારીઓ કાનૂની જવાબદારીઓ કરતાં વધી જાય છે. આમ, શ્રીમંત રાષ્ટ્રને ગરીબ દેશોને તેના 'અધિક' નાણાંનું દાન કરવાથી નૈતિક આધાર પર મુક્ત કરી શકાતું નથી.

કારણ કે શક્ય છે કે ગરીબ રાષ્ટ્રો બાહ્ય ભંડોળનો દુરુપયોગ કરે, તેઓ આ સહાય માટે પાત્ર ન પણ હોય. ગરીબ રાષ્ટ્રોની બે શ્રેણીઓ હોઈ શકે છે, એક શ્રેણી તે ગરીબ રાષ્ટ્રોની છે જે આર્થિક દાનનો ઉપયોગ એવી રીતે કરે છે કે તેઓ ધીમે ધીમે આત્મનિર્ભર બને છે, ધીમે ધીમે તેમની આર્થિક ગરીબી ઘટાડે છે. અને બીજી કેટેગરી તે ગરીબ રાષ્ટ્રોની છે, જેઓ કોઈ પણ આર્થિક દાન માત્ર મનોરંજન માટે ખર્ચ કરીને, તેમની નિર્ભરતાને વધુ ને વધુ વધારીને રાખે છે અને આમ તેમની આર્થિક સ્થિતિ વધુ ખરાબ કરે છે. પ્રથમ શ્રેણીના

ગરીબ દેશોને આર્થિક સહાય આપવી ચોક્કસપણે નૈતિક રીતે વાજબી ગણી શકાય; અને બીજા વર્ગના ગરીબ દેશોને આવી સહાય આપવી અન્યાયી ગણી શકાય. કોઈ પણ રીતે વ્યક્તિ અથવા રાષ્ટ્રને ખરાબથી ખરાબમાં લઈ જવું તે ન્યાયી ઠરાવી શકાય નહીં. એવું કહેવામાં આવે છે કે ઘણી વખત આ અન્ય પ્રકારના ગરીબ રાષ્ટ્રો બહારથી આર્થિક સહાય મેળવ્યા બાદ આનંદમય જીવન જીવવામાં સામેલ થાય છે અને વસ્તીને વધુ ને વધુ વધારીને તેમની જરૂરિયાતોને પણ વધારે છે. શું આવા રાષ્ટ્રોને આર્થિક સહાય આપવી નૈતિક હોઈ શકે? જો એક તરફ ગરીબ રાષ્ટ્રને મદદ કરવી એ સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રની નૈતિક ફરજ છે, તો બીજી બાજુ તે રાષ્ટ્રની નૈતિક ફરજ પણ છે જેણે તે છે તેની યાત્રામાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે. સાંસ્કૃતિક વિકાસ. એવું બને છે કે તે આવા પ્રવાસમાં પ્રમાણમાં ઓછા વિકસિત અથવા અવિકસિત દેશોને પણ શિક્ષિત કરે છે. એવું હોવું જોઈએ કે યુનાઈટેડ નેશન્સ તેના શૈક્ષણિક, વૈજ્ઞાનિક અને સાંસ્કૃતિક સંગઠન દ્વારા વિશ્વસ્તરીય સ્તરે આવા ઓછા વિકસિત અથવા અવિકસિત દેશોના સર્વાંગી વિકાસ અને નૈતિક ઉત્થાન માટે જોરશોરથી પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. ગરીબ દેશોને આર્થિક અનુદાન પૂરું પાડવું પૂરતું નથી, તેમને સક્ષમ બનાવવા પણ જરૂરી છે જેથી તેઓ આર્થિક મદદમાંથી યોગ્ય લાભ મેળવી શકે. તેથી, કેટલાક રાષ્ટ્રો નાણાકીય દાનનો દુરુપયોગ કરે છે એમ માની લીધા પછી પણ તેમને આ દાનથી વંચિત રાખવું યોગ્ય નથી. નાણાકીય દાન સાથે સાથે શિક્ષાદાન પણ હોવું જોઈએ. અને પછી દુરુપયોગની શક્યતા ચોક્કસપણે ઓછી થશે. પૈસાનું દાન કરવું અવારનવાર અશક્ય છે. ગાયકો ઘણી વખત પૈસાનું દાન કરવાનું અપ્રાપ્ય ગણે છે. તેમના મતે, લોકોનો પૈસા પ્રત્યેનો લગાવ એટલો મજબૂત છે કે તેઓ ઘણી વખત તે જોડાણથી દૂર નથી થઈ શકતા. તેથી, મોટા પાયે દાનની શક્યતા નગણ્ય છે. પરંતુ શરણાર્થીઓની સમસ્યાના સમાધાનના સંદર્ભમાં, ઘણા પ્રશ્નો ચોક્કસપણે ઊભા થાય છે. શું શરણાર્થીને રાષ્ટ્રની જરૂરિયાત હોવા છતાં શરણાર્થીઓને આશ્રય અને યોગ્ય કાળજી આપવા માટે બંધાયેલ છે? શું શરણાર્થીઓને થોડા સમય માટે અથવા બધા સમય માટે આશ્રય આપવો જોઈએ, વગેરે. ગાયકે આ પ્રશ્નોના જવાબ તરીકે ત્રણ વિકલ્પો આપ્યા છે

(ક) શરણાર્થીઓએ સ્વૈચ્છિક રીતે થોડા સમય પછી તેમના દેશમાં પાછા ફરવું જોઈએ.

(ખ) તેઓ જે દેશમાં આશ્રય લેતા હતા તે દેશમાં રહેવું જોઈએ, અને

(ગ) તેમને કાયમી સ્થાપન કરવું જોઈએ કોઈ ત્રીજો દેશ.

પરિસ્થિતિની વિશિષ્ટતાને ધ્યાનમાં રાખીને આમાંથી કોઈપણ વિકલ્પ પસંદ કરી શકાય છે. સૌથી યોગ્ય રીતે, શરણાર્થીઓએ તેમના પોતાના દેશમાં પાછા ફરવું જોઈએ. પરંતુ કેટલીકવાર વિવિધ કારણોસર આવું કરવું ન તો શક્ય છે અને ન તો યોગ્ય છે. ક્યારેક શરણાર્થીઓ તેમના ત્યજી દેવાયેલા દેશ જેટલા જોખમી હોય છે. જો તેઓ તેમના ભૂતપૂર્વ દેશમાં લઘુમતી છે અને ત્યાંના લોકો તેમની પાસે એક અથવા બીજા કારણથી નફરતથી જોઈ રહ્યા છે, તેથી તેઓએ ફરી પાછા ન આવવું જોઈએ. પરંતુ પછી શરણાર્થી રાષ્ટ્રને પોતાનું વેતન મળી શકે છે. તેની પાસે પૂરતી જગ્યા અથવા પૂરતા સંસાધનો ઉપલબ્ધ નથી. તે તેના પોતાના વતનીઓની યોગ્ય કાળજી લેવામાં પૂરતા પ્રમાણમાં અસમર્થ હોઈ શકે છે. તેથી, આવી સ્થિતિમાં, તે યોગ્ય હોઈ શકે છે કે શરણાર્થીને ત્રીજા દેશમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવે જે સાધનસંપન્ન છે. પીટર સિંગર ઓસ્ટ્રેલિયાને આવા એડજસ્ટમેન્ટ માટે ખૂબ ફિટ માને છે. આ ખંડમાં ઘણી જગ્યા ખાલી છે, અન્ય દેશોની સરખામણીમાં અહીંની વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે ઓછી વસ્તીને કારણે, આ ખંડને પણ તેના યોગ્ય વિકાસ માટે વધુને વધુ માનવબળની જરૂર છે. પરંતુ ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ આવે, શરણાર્થી સમસ્યા માનવ સમસ્યા છે. અને તેના કારણે તે કોઈ એક દેશની સમસ્યા નથી, પરંતુ સમગ્ર વિશ્વની સમસ્યા છે. અને જ્યારે કોઈ સમસ્યા સમગ્ર માનવતાની સમસ્યા હોય ત્યારે તે નૈતિક સમસ્યા બની જાય છે. અને, જેમ આપણે જાણીએ છીએ, નૈતિક સમસ્યાનું સમાધાન આર્થિક લાભ કે નુકસાનની શોધમાં નથી. આ માટે આખરે ત્યાગ અને બલિદાનને મહત્વ આપવામાં આવે છે. એવું ન માની શકાય કે માનવતાનો એક ભાગ સુખી જીવન જીવે અને બીજો ભાગ દુઃખથી પીડાય. જો માનવ એકતાનો સિદ્ધાંત એકદમ સાચો છે, તો આપણે માનવતાને ટુકડાઓમાં વિભાજિત કરી શકતા નથી અને તેમની સાથે ગેરવાજબી વર્તન કરી શકતા નથી. અને પછી કોઈ પણ માનવ સમાજ, જો તે ખરા અર્થમાં માનવ સમાજ છે, તો અન્ય કોઈ માનવ સમાજને નાખુશ। જોઈને સુખી જીવન જીવી શકતો નથી. જો બધા લોકો મનુષ્ય હોય અને આમ એક હોય, તો શાંતિ ત્યારે જ સ્થાપિત થઈ શકે છે જ્યારે બધા ખુશ હોય. બધાને એકસાથે બાંધવાથી, ભેદભાવપૂર્ણ કડવાશ આપોઆપ નાશ પામે છે. યજુર્વેદ (407) મુજબ 'યસ્મિન સર્વાણિ ભૂતાનિ આત્મવાબુદ વિજાનત: એટલે કે, જેઓ

આત્મા તરીકે તમામ બાબતો જાણે છે અને આમ એકતા જુએ છે તેમના માટે કોઈ પણ શોક કેવી રીતે શક્ય બને છે. આવી રીતે એ જોવામાં આવે છે કે શરણાર્થી-સમસ્યાનો ટકાઉ સમાધાન નૈતિકતાના આધાર ઉપર જ શક્ય છે.

આમ આર્થિક ધોરણની અનુભૂતિ એવરેસ્ટ શિખર પર કૂદવાનું સમાન નથી. પ્રાચીન કાળથી લોકો પૂરતા પ્રમાણમાં દાન આપતા આવ્યા છે અને આજે પણ કરી રહ્યા છે. અપરિગ્રહનો સિદ્ધાંત માત્ર કલ્પના જ નથી, તેનો વ્યાપકપણે લોકો દ્વારા અમલ પણ કરવામાં આવ્યો છે. હા, તે સાચું છે કે નૈતિક પ્રયાસ સરળ નથી. તેને ખંત અને પ્રેક્ટિસની જરૂર છે, તે એટલા માટે છે કે વ્યક્તિએ 'છે' થી ઉપર ઉઠીને 'જોઈએ' સુધી જવું પડે છે. અને પછી કોઈ સર્વવ્યાપક માનવ આદર્શ સંપૂર્ણ રીતે સાકાર થવા માટે સક્ષમ પણ ન હોઈ શકે. પરંતુ તે પછી પણ આદર્શ એ જ રહે છે અને લોકોએ તેની તરફ આગળ વધવું જોઈએ. સંપૂર્ણ રીતે સાકાર ન થવું એ આદર્શની ખામી નથી; તે તેનું આભૂષણ છે. તે નૈતિકતા માટે અવરોધક નથી, પરંતુ તેના માટે ખૂબ શક્તિશાળી ઉત્પ્રેરક છે.

ઉપસંહાર

આમ માનવજીવનના નૈતિકતા ક્ષેત્રમાં ઘણી બધી વિકટ સમસ્યાઓ ઉદ્ભવી રહી છે માનવી જ્યારે પોતાની નૈતિકતા ગુમાવી દે છે ત્યારે આ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો ગંભીર બની જાય છે તેથી નૈતિક જીવનના ઉપરોક્ત ક્ષેત્રોને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ બંને રીતે વિચારીને પોતાની ફરજમાં આવતાં મહામૂલ્યો સમજીને પોતાની નૈતિકતા ચારે દિશા માં ફેલાવે તો એક નવયુગ સર્જનનું નિર્માણ થઈ શકે છે અને આપણી ભાવી પેઠી પોતાની સંસ્કૃતિ, ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા, વ્યવસાય વગેરે પ્રત્યે નૈતિકતા અપનાવવામાં પીછે હઠ નહિ થાય.

ડૉ. રાજેશ્વરી એમ. પટેલ

&

ફહમીદા એફ. શેખ

ગુજરાત આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સ કોલેજ, અમદાવાદ